

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za psihologiju

ISPITIVANJE IZRAŽENOSTI PREDRASUDE PREMA ROMIMA

Diplomski rad

Studentica: Natalija Grgić

Mentor: doc.dr. Željka Kamenov

Zagreb, 2006.

ISPITIVANJE IZRAŽENOSTI PREDRASUDE PREMA ROMIMA

SAŽETAK

Istraživanje koje je provedeno imalo je za cilj ispitati postojanje razlika u percepciji Roma od strane većinskog stanovništva prije i poslije emitiranja reality show natjecanja čiji pobjednik je bio Rom, HS. Istraživanje je provedeno u dvije vremenske točke, a postupak je u obje bio jednak. Sudionici istraživanja ($N_1= 206$; $N_2= 223$) bili su slučajni prolaznici zagrebačkog Trga bana Jelačića. Sudionici su rješavali upitnike koji su sadržavali Skalu modernog rasizma i Skalu socijalne distance. Njima se ispitivala izraženost predrasude prema Romima. Također je korištena tehnika pripisivanja atributa kojom se ispitivao sadržaj stereotipa o Romima. Sudionici drugog ispitivanja odgovarali su i na pitanja u vezi praćenja reality show-a. Uspoređeni su rezultati dobiveni na ova dva uzorka. Dobiveno je da sudionici drugog ispitivanja iskazuju pozitivniji stav prema Romima. Kod oba uzorka je dobiveno da žene, mlađi sudionici te obrazovanije osobe iskazuju manje izraženu predrasudu prema Romima. Varijable praćenja reality show-a nisu se pokazale prediktivnima za stupanj izraženosti predrasude prema Romima. Također se pokazalo da je HS percipiran kao atipičan predstavnik romske nacije.

Buduća istraživanja trebala bi ispitati je li ova promjena bila kratkotrajna ili se hrvatsko društveno ozračje uistinu promijenilo.

KLJUČNE RIJEČI: Romi, predrasuda, stereotip, Rom HS

INVESTIGATION OF PREJUDICE LEVEL TOWARD ROMA

ABSTRACT

The primary aim of the present research was to examine the existence of a difference in perception of Roma from Croatian majority before and after reality show in which the main prize won the member of Roma's nation –HS. This event was strongly presented in a mass media. Research had a two separate investigations but procedure was the same in a both of them. Participants ($N_1= 206$; $N_2= 223$) were random passangers of Ban Jelačić Square in Zagreb. Every participant completed a questionnaire which contained two scales, Modern Racism Scale and the Social Distance Scale. This scales measure the extent of prejudice toward Roma. Participants also should write three attributes that they thought most characteristic of Roma. Given traits presented the stereotype content. People who participated in 2nd investigate also completed some questiones about their interest for a reality show. Responses of participants from two samples were compared. 2nd investigate participants reported lower prejudice then those in 1st investigation. Female; younger and highly educated participants are lower-prejudiced in a both of samples. Variables of interst for reality show didn't shown predictable for prejudice level. 2nd investigation shown that participants perceive HS as atypical member of Roma's minority.

Some future research should examine is the change in participants attitude toward Roma after reality show just a short-term or it is a results of a permanently changes in Croatian society.

KEY WORDS: Roma, prejudice, stereotype, Roma HS

SADRŽAJ

| | |
|---|----|
| UVOD..... | 2 |
| CILJ, PROBLEMI I HIPOTEZE..... | 7 |
| METODA..... | 9 |
| <i>Prvi dio istraživanja: Travanj 2005.</i> | 9 |
| <i>Instrumenti</i> | 10 |
| <i>Drugi dio istraživanja: Siječanj 2006.</i> | 11 |
| <i>Instrumenti</i> | 11 |
| <i>Sudionici</i> | 12 |
| REZULTATI..... | 13 |
| <i>Izraženost etničke predrasude prema Romima izmjerena Skalom modernog rasizma</i> | 13 |
| <i>Izraženost etničke predrasude prema Romima izmjerena Skalom socijalne distance</i> | 16 |
| <i>Sadržaj stereotipa o Romima</i> | 17 |
| <i>Izraženost predrasude prema Romima s obzirom na način i čestinu praćenja Big Brother-a</i> | 18 |
| <i>Percepcija Hamdije Seferovića, pobjednika Big Brother natjecanje kao (ne)tipičnog predstavnika romske nacije</i> | 21 |
| RASPRAVA..... | 23 |
| ZAKLJUČAK..... | 29 |
| POPIS LITERATURE..... | 30 |
| PRILOG I..... | 33 |
| PRILOG II..... | 36 |

UVOD

Među najraširenije, ali ujedno i najopasnije oblike društvenog ponašanja kojim se socijalna psihologija bavi, zasigurno spadaju predrasude (Aronson, Wilson i Akert, 2005). Iako postoji mnogo definicija predrasude, ono što im je zajedničko jest njihova socijalna orijentacija prema svim članovima neke grupe ili prema nekim pojedincima i to zbog njihove pripadnosti određenoj grupi (Brown, 1995). Iz toga proizlazi da predrasude mogu biti i pozitivne i negativne. Najčešće o njima govorimo u nešto užem smislu, pri čemu se one smatraju neopravdanim negativnim stavovima prema pojedincima, koji se baziraju na pripadnosti pojedinca određenoj grupi (Worchel i sur., 1988., prema Brown, 1995). Većina definicija uključuje činjenicu da su predrasude neprecizne generalizacije te da su pogrešne i iracionalne. No, važno je razlikovati predrasude od tzv. pogrešnih pojmova jer se ovi pojmovi zasnivaju na pogrešnim informacijama i vrlo brzo iščezavaju dotokom novih, točnih informacija (Rot, 1983). Naprotiv, predrasude se uporno održavaju i nisu osjetljive na suprotne informacije i činjenice. U socijalnoj psihologiji se, zbog sveopće raširenosti i velikog značenja za društveni život, najveća pažnja posvećuje istraživanjima etničkih ili rasnih predrasuda. To su predrasude koje se temelje na pripadnosti neke grupe ili pojedinca određenoj naciji ili rasi. Predrasude su vrsta stavova te su kao i ostali stavovi, stečene. Prevladavajući «zeitgeist»¹ u psihološkoj znanosti 50-ih godina 20.st. sugerirao je da je sklonost predrasudama nasljedna te da već djeca dojenačke dobi pokazuju neke naznake negativnih međugrupnih stavova (Lindzey i Aronson, 1985). Ipak, noviji nalazi govore da se predrasude stječu tijekom života socijalnim učenjem, najčešće učenjem po modelu. Tako se pokazalo da djeca često usvoje etničke predrasude prije nego što razviju kognitivne sposobnosti ili se nađu u socijalnim okolnostima adekvatnim za razvoj vlastitih stavova (Monteith, 2000). Sistematska istraživanja ovog problema pokazuju da se predrasude kod većine djece počinju oblikovati u trećoj ili četvrtoj godini (Lindzey i Aronson, 1985).

Pojam koji se često usko veže uz predrasude je stereotip. Stereotip je generalizacija o grupi ljudi, kojom se istovjetne osobine pripisuju gotovo svim članovima te grupe, neovisno o stvarnim varijacijama između članova (Aronson i sur. 2005). Pojam stereotip² prvi put je u kontekstu društvenih znanosti upotrijebio američki novinar Walter Lippmann 1922. godine. On je pod tim pojmom, koji se inače odnosi na teško promjenjivu štamparsku matricu,

¹ njem. zeitgeist – duh vremena ili kulturni trend

² grč. stereos – čvrst, ukočen; typos – znak ili lik

smatrao «slike u našim glavama» (različito od sadašnjeg pojma «shema») (Simić, 1988; prema Laketa, 2004). Američki psiholog Gordon Allport je 1954. objavio prvu knjigu koja na sustavan način obrađuje temu predrasuda i stereotipa pod naslovom «The Nature of Prejudice». U njoj se navodi da je jedna od glavnih funkcija stereotipa ta da nam olakša snalaženje u svijetu koji je previše složen da bismo o svemu mogli stvoriti kognitivno elaborirane i točne stavove. Kognitivni napor ulažemo samo za doista važne stvari, osobe ili događaje. Za sve ostalo koristimo jednostavna vjerovanja i neprecizne generalizacije, odnosno stereotipe. Allport to naziva «zakonom najmanjeg napora» (Allport, 1954). Drugo shvaćanje funkcije stereotipa je da su oni racionalizacija predrasuda (Rot, 1983). Novije teorije nisu jedinstvene oko ovakvog shvaćanja odnosa predrasuda i stereotipa. Tako se općenito koristi pojam međugrupnih stavova (npr. Lindzey i Aronson, 1985) koji, kao i stavovi općenito, uključuje tri osnovne dimenzije. To su kognitivna, afektivna i ponašajna. Stereotipi se smatraju kognitivnom, predrasude afektivnom, a diskriminacija ponašajnom dimenzijom međugrupnih stavova.

U novije vrijeme, zbog velikog napretka kognitivne znanosti, postoje tendencije da se na predrasude gleda kao na isključivo kognitivni fenomen (Brown, 1995). Neki pak autori (npr. Brown, 1995; Sherif, 1966; prema Brown, 1995) smatraju da predrasude uključuju ponižavajuća vjerovanja, izražavanje negativnih emocija te nasilno i diskriminirajuće ponašanje prema članovima neke grupe i to samo zbog njihove pripadnosti toj grupi. Pritom je odnos između kognitivne, afektivne i ponašajne komponente složen i one ne moraju biti u visokim interkorelacijama, ali ipak se može reći da su to facete jednog konstrukta koji se naziva generalnom predrasudnom orijentacijom.

Iz dosad navedenog, može se zaključiti da u socijalnoj psihologiji ne postoji konsenzus oko definicije predrasude niti oko odnosa predrasude i nekih bliskih konstrukata. Unatoč tome, povijest psiholoških istraživanja predrasuda kontinuirao traje od 20-ih godina 20. stoljeća. Napori istraživača u tom periodu doveli su do determiniranja društvenih uvjeta koji posebno pogoduju stvaranju predrasuda. Neki od njih su sljedeći: heterogenost društvene strukture, postojanje vertikalne mobilnosti, brze društvene promjene, velik ili rastući broj manjinskih grupa, natjecateljsko ozračje ili postojanje neke vanjske prijetnje, povijesni događaji koji opravdavaju postojanje etnocentrizma, ozračje u kojem se ne potiče pluralizam (Allport, 1954). Promisli li se o trenutnoj društvenoj situaciji u Hrvatskoj, može se zaključiti da je većina ovih uvjeta prisutna. Jedna od manjinskih grupa koja se našla na meti predrasuda većinskog hrvatskog stanovništva su Romi.

Općenito je prihvaćena tvrdnja da Romi potječu iz sjeverne Indije, koju su u ponavljanim migracijama počeli napuštati još u prvom tisućljeću poslije Krista. Tako je njihova prisutnost zabilježena u Perziji u 11. stoljeću, u jugoistočnoj Europi početkom 14., a u zapadnoj od 15. stoljeća (Encyclopaedia Britannica, 2004). Na hrvatske prostore Romi su došli sredinom 14. stoljeća (Opća enciklopedija, 1966). 650 godina nakon njihovog doseljenja na ove prostore, Romi su žrtve predrasuda, društvenog nasilja, maltretiranja i diskriminacije. U Izvještaju o poštovanju ljudskih prava u Hrvatskoj iz 2005. stoji: «Premda se samo devet tisuća osoba u popisu stanovništva 2001. godine izjasnilo kao Romi, vlasti i nevladine organizacije procjenjuju da romska zajednica broji između trideset i četrdeset tisuća ljudi. Romi su bili suočeni s mnogim preprekama, uključujući i jezičnu prepreku (mnogi Romi, osobito žene, ograničeno rabe hrvatski jezik), nedostatak obrazovanja, nedostatak dokumenata o državljanstvu i osobnih dokumenata, visoka stopa nezaposlenosti i proširena diskriminacija.» (http://www.usembassy.hr/reports/human_rights/2005.htm). «Romi su najobespravljenija narodna skupina trenutno u Hrvatskoj. Većina Roma živi daleko ispod egzistencijalnog minimuma. Romska djeca školuju se u segregiranim razredima.» (www.hho.hr). Unatoč ovakvoj situaciji, u Hrvatskoj je malo suvremenih psiholoških istraživanja koja su se bavila romskom etničkom manjinom. U popisu knjiga, članaka i serijskih publikacija o Romima tiskanih od 1990.-2000. godine u Hrvatskoj, veći broj jedinica čine kraća izlaganja na skupovima i okruglim stolovima, gotovo da i nema originalnih istraživanja o položaju Roma (Radović, 2000). Stariji su radovi tematski najčešće orijentirani na povijesno-etnološke i slične značajke Roma, na njihov socijalno-ekonomski položaj (kao skupine, odnosno zajednice) te na opća pitanja njihove socijalne integracije, dok su među novijima brojčano najzastupljeniji oni koji se bave pitanjima odgoja i obrazovanja romske djece (Magdalenić, 2002). Važne psihološke varijable poput predrasuda, stereotipa i netolerancije većinskog stanovništva prema Romima posve su zanemarene. Stoga su navedene varijable u središtu interesa ovog istraživanja.

Prema istraživanjima u Hrvatskoj koja su se bavila međuetničkom tolerancijom većinskog stanovništva, od svih etničkih manjina, Romi su najčešća meta neprijateljskih stavova i predrasuda (Čorkalo i Kamenov, 2003; Čorkalo i Kamenov, 2003; Šiber, 1997). Ovakav je nalaz logičan uzme li se u obzir niski socijalni status Roma u Hrvatskoj, budući da je poznato da su najneprivilegirane grupe u društvu najčešće žrtve predrasuda (Operario i Fiske, 2001).

Neki autori položaj Roma opisuju kao položaj «potklase» ili «preostale klase». U pojmu potklase usko su povezani koncepti siromaštva, urbane segregacije i etničke diskriminacije (Šućur, 2000).

U siječnju 2006. godine predstavnik romske manjine HS je pobijedio u jednom reality showu natjecateljskog karaktera. U Hrvatskoj reality show natjecanja imaju kratku povijest pa još uvijek izazivaju veliku medijsku pažnju. Pobjeda HS-a bila je osobito snažno medijski popraćena zbog njegove romske nacionalnosti. Pokrenut je čitav niz novinskih napisa, internetskih stranica i televizijskih emisija koje su se bavile fenomenom pobjede jednog Roma u državi u kojoj su upravo oni nacija izložena najžešćim predrasudama i marginalizaciji. Interes za «romsko pitanje» također je porastao pa su se u medijima, češće nego ikad prije, mogle vidjeti tužne slike života Roma u Hrvatskoj. Čak su i strani mediji zabilježili ovaj događaj. Novinar engleskog BBC-a M. Prodger u svojoj reportaži ističe: «Romska djeca su siromašna i neobrazovana, naučena na prezir od svojih sugrađana. Zbog toga je neobično da su hrvatski građani glasali baš za Roma, koji je na kraju i odnio vrijednu nagradu. Pobjeda HS-a nije promijenila život ljudi u malom romskom naselju i trebat će dugo da ostali Romi budu prihvaćeni, no danas bar imaju nešto što ih može tješiti.» (<http://index.hr/clanak.aspx?id=298773>).

Uvriježeni sadržaj stereotipa o Romima je da su prljavi i da prosjače. (Penić, Grgić i Šepec, 2005; Šiber, 1988). Svi oni koji su pratili dotični reality show, mogli su uočiti da HS nimalo ne odgovara ovakvoj slici. No, je li to dovoljno da se promijene stavovi većinskog hrvatskog stanovništva o Romima, odnosno da se smanji predrasuda prema Romima?

Od samih početaka psihologijskih istraživanja predrasuda, cilj je bio pronaći način da se one smanje. 30.-ih i 40.-ih godina prošlog stoljeća u SAD-u su bile pokrenute brojne propagandne aktivnosti kojima se nastojalo suzbiti predrasude koje su postojale prema Crncima i Kinezima. Većina ovakvih pokušaja dovela je do malih poboljšanja koja su nekoliko mjeseci nakon prestanka persuzivnog djelovanja, iščezavala (Lindzey i Aronson, 1985). No pokazalo se da su članovi američkih jedinica u II. Svjetskom ratu, koje su u svom sastavu imale crnce, nakon rata znatno poboljšali svoj stav o crncima. Sličan nalaz dobiven je i za moreplovce na čijim su brodovima u istoj službi bili i crnci. Pokazalo se da su se oni moreplovci koji su više puta na dugim putovanjima bili s crncima, češće učlanjivali u vojnu antidiskriminacijsku policiju (Brophy, 1946; prema Lindzey i Aronson, 1985). Ovakvi i slični nalazi doveli su do ideje poznate pod nazivom *hipoteza kontakta* koja kaže da će socijalni kontakt između članova većinske i manjinske skupine dovesti do reduciranja predrasuda (Kunda, 1999). Stoga se 50-ih godina u SAD-u entuzijastično pristupilo projektu ukidanja

odvojenih škola za crnce i bijelce, tj. desegregaciji crnih učenika. To je, umjesto do željenih rezultata, dovelo do povećanja napetosti u razredima te do smanjivanja samopoštovanja crnih učenika (Aronson i sur., 2005). Vrlo brzo nastaje revidirana verzija hipoteze kontakata koja kaže da će do smanjivanja predrasuda uslijed međugrupnog kontakta doći tek ukoliko su zadovoljeni sljedeći uvjeti: da članovi grupa budu jednakog statusa, da su grupe međusobno ovisne, da među članovima grupa postoje višestruki i neformalni kontakti, da imaju zajedničke ciljeve, da su grupe u suradničkom, a ne natjecateljskom odnosu te da se smanjivanje predrasuda potiče od strane službenih autoriteta i institucija (Allport, 1954).

Novija istraživanja potvrđuju postojanje još jednog uvjeta koji samostalno može biti snažan prediktor smanjivanja predrasude, a to je percipirana važnost kontakta (van Dick i sur., 2004). Pritom je važnost operacionalizirana u terminima instrumentalnosti. Dakle, pojedini kontakt je važan ako vodi do nekog cilja (bilo materijalnog, bilo osobnog).

Napravljena su brojna istraživanja diljem svijeta u laboratorijskim ili prirodnim uvjetima kojima se nastojala provjeriti valjanost hipoteze kontakata. Tako je primjerice Maoz (2002) u svom istraživanju dobio da kontakt nije doveo do reduciranja predrasuda između grupa Arapa i Židova, dok su Czopp i sur. (2006) dobili suprotno prilikom pokušaja smanjivanja predrasuda između crnaca i bijelaca. Pettigrew i Tropp (2004) su proveli meta-analizu 515 studija u kojima je bilo ukupno 250 000 sudionika, a koje su se bavile primjenom hipoteze kontakata na reduciranje predrasuda. Dobili su da je hipoteza kontakata doista točna, ali da postoji velika heterogenost uvjeta u kojima je hipoteza ispitivana te da postoji potreba za stvaranjem cjelovitije teorije. Ovakvo stajalište podržavaju i drugi autori koji tvrde da je hipoteza kontakata proizišla iz tradicionalnog pristupa predrasudama, dok moderne predrasude, na kakve danas nailazimo, zahtijevaju drugačije pristupe u njihovom reduciranju (Dovidio i Gaertner, 1999). Tako su nastala tri nova teorijska pristupa koja također naglašavaju kontakt među grupama, ali temelje se na teoriji socijalnog identiteta tj. naglašavaju da socijalni identitet ima važne posljedice na ponašanje.

Prvi je pristup dekategorijske Brewer i Millera (Brown, 1995). Autori drže da bi ljude trebalo poticati da svoje kontakte što više personaliziraju tj. da članove drugih grupa percipiraju kao individue čije karakteristike ne proizlaze samo iz pripadnosti nekoj grupi. Smatraju da bi to dovelo do napuštanja postojećih stereotipa o nekoj grupi, a time i do smanjivanja predrasuda.

Drugi je pristup rekategorizacije Gaertnera i suradnika. Oni smatraju da se problem predrasuda može riješiti na način da pripadnici dviju grupa nađu neku višu kategoriju pod koju bi se mogle svrstati obje grupe. Na taj način bi pripadnici jedne grupe, članove

(nekadašnje) vanjske grupe smatrali članovima vlastite grupe. Dakle, Gaertner i sur. smatraju da ne treba potpuno izbrisati granice između grupa jer se čovjek prirodno grupira, već da granice treba drugačije postaviti (Brown i Gaertner, 2001).

Treći je Hewstoneov i Brownov pluralistički pristup koji polazi od nedostataka prethodna dva. Prethodni pristupi nastoje asimilirati pojedince, ali na takav način da bi se vrlo lako moglo dogoditi da se manjinske grupe moraju prilagoditi normama većinskih. Hewston i Brown naprotiv, smatraju da je grupna raznolikost društveno bogatstvo. Stoga je ključ u poticanju pluralizma, tj. pripadnike i većinskih i manjinskih grupa treba usmjeravati na otkrivanje dobrobiti koje mogu imati jedni od drugih (Brown, 1995).

Svaki od ovih pristupa ima podršku u provedenim istraživanjima, ali svaki ima i određene nedostatke.

Devine (2002) nudi suvremeniji kognitivistički pristup u reduciranju predrasuda koji se sastoji od nekoliko koraka, a temelji se na samoregulacijskim procesima. Pojedinaac prvo mora svjesno odlučiti da su predrasude za njega nešto neodgovarajuće te mora prihvatiti nepredrasudna vjerovanja. Nakon toga treba doći do internalizacije nepredrasudnih stavova i njihove integracije u samopoimanje pojedinca. Pritom je važno naglasiti da sama motivacija za nadilaženjem predrasuda nije garancija da će se pojedinac doista tako i ponašati u svakoj situaciji.

Zaključno se može reći da, iako postoje brojni pristupi i teorije koji se bave problemom predrasuda, socijalni psiholozi još nisu došli do jedinstvenog i zaista učinkovitog rješenje koje bi pomoglo žrtvama predrasuda (Macrae i sur., 1996).

CILJ, PROBLEMI I HIPOTEZE

Za vrijeme trajanja reality show-a, šira javnost je svakodnevno dobivala informacije o HS-u, predstavniku romske manjine, koji se činio drugačijim od tipičnog Roma kakvog Hrvati obično zamišljaju. Iako publika nije bila u izravnom kontaktu s njim, on je ipak putem televizije i drugih medija «ulazio» u njihove domove te su mogli opažati cijeli niz njegovih ponašanja. Stoga se može reći da je to bila aproksimacija situacije kakvu predviđa hipoteza kontakta. Osim toga, zbog HS-ove popularnosti, u medijima su se promicale ideje o štetnosti predrasuda te o lošem položaju Roma. Ipak, u ovom slučaju ne može se govoriti o propagandi odnosno o javnoj kampanji i to iz više razloga. Javna kampanja je organizirani ponavljani pokušaj utjecanja na grupe ili mase ljudi putem serije poruka (Simons, 1986, prema Pratkanis

i Aronson, 2001). Poruke o HS-u i Romima, koje su bile odašiljane putem različitih medija, nisu bile ranije pripremljene i ciljano slane, već prije spontane, te nisu bile konzistentno povezane jedna s drugom. Zato se ovdje može govoriti o postojanju utjecaja masovnih medija na promjenu stava prema Romima, ali ne i o propagandi. To više sličí jednom od elemenata koji se navodi kao uvjet uspješnosti međugrupnog kontakta u smanjivanju predrasuda (podrška javnih institucija).

Glavni je cilj ovog istraživanja bio ispitati eventualne razlike u percepciji Roma od strane većinskog stanovništva prije i poslije emitiranja reality show-a čiji je pobjednik bio Rom HS.

Cilj je operacionaliziran kroz 4 problema:

1. Ispitati postoji li razlika u izraženosti predrasude prema Romima prije i poslije reality show-a (uzevši pritom u obzir spol, dob i stupanj obrazovanja sudionika).

Pretpostavlja se da će nakon reality show-a doći do smanjenja predrasude prema Romima. U reality show-u, svi natjecatelji su imali jednak status, bili su usmjereni prema istom cilju i kod njih se poticala suradnja. U takvom kontekstu su u međusobnom kontaktu bili predstavnici većinske, hrvatske te predstavnik manjinske, romske nacije. Mediji su poticali ravnopravnost nacija. Dakle, bila je zadovoljena većina uvjeta da bi prema hipotezi kontakta došlo do smanjenja predrasude prema Romima. Isto tako, i teorija dekategoriacije predviđa promjenu u stavu prema Romima jer je javnost imala prilike opažati potpuno personaliziran kontakt članova dviju nacija. S druge pak strane, članovi objiju grupa, većinske i manjinske, bili su ravnopravni dijelovi jedne više kategorije, a to je da su svi bili stanari iste kuće. Prema tome, i teorija rekategoriacije predviđa promjenu. Ipak, jedan temeljni uvjet svih teorijskih pristupa nije zadovoljen, a to je da ne postoje višestruki kontakti objiju nacija, već postoji samo jedan predstavnik manjinske grupe. No, zbog snažnog odjeka u medijima, pretpostavlja se da će ovaj nedostatak biti prevladan, te da će do promjene doći. Ovakva očekivanja podržavaju i nalazi sličnih prirodnih intervencija poput pojavljivanja crnog komičara Billa Cosbyja u američkim medijima, što je dovelo do određenog smanjenja predrasuda prema Afroamerikancima (Dovidio i Gaertner, 1986)

2. Ispitati i usporediti sadržaj stereotipa većinskog stanovništva o Romima prije i poslije reality show-a.

Pretpostavlja se da će stereotip o Romima prije reality show-a biti izrazito negativan. Temeljni uvjet za promjenu stereotipa je kontinuirana izloženost pojedinca informacijama

suprotnim od sadržaja stereotipa. Budući da je javnost nekoliko mjeseci (za vrijeme show-a, ali i po završetku) bila izložena informacijama koje pobijaju uvriježeni stereotip o Romima, pretpostavka je da će to rezultirati promjenom u percepciji Roma. No, budući da je negativni stereotip o Romima izuzetno stabilan već više desetljeća (Penić i sur., 2005; Šiber, 1988) eventualne promjene bit će male.

3. Ispitati postoji li razlika u izraženosti predrasude prema Romima s obzirom na čestinu i način praćenja reality show-a.

Pretpostavlja se da su pojedinci koji su češće i aktivnije pratili show, dobivali više informacija koje pokazuju neopravdanost predrasude prema Romima pa će predrasuda prema Romima kod njih će biti manja.

4. Ispitati percipiraju li sudionici pobjednika reality show-a, kao tipičnog pripadnika romske manjine.

Pretpostavlja se da većina sudionika istraživanja percipira HS-a kao izrazito netipičnog predstavnika romske nacije. Ova pretpostavka je vrlo važna jer, ukoliko je ona točna, moguće je očekivati tek manje ili nikakve promjene u percepciji Roma nakon natjecanja. Gotovo svi teorijski pristupi koji se bave promjenom međugrupnih stavova, naglašavaju da će do smanjivanja predrasuda eventualno doći tek prilikom susreta s članovima marginalizirane grupe koji nisu percipirani kao posve netipični, već imaju svega nekoliko karakteristika koje odudaraju od uobičajenog negativnog stereotipa o njihovoj grupi te tako pokazuju da su predrasude prema njihovoj grupi neopravdane (Kunda, 1999).

METODA

U istraživanju je sudjelovalo ukupno 429 sudionika, slučajnih prolaznika na zagrebačkom Trgu bana Jelačića, u dvije vremenske točke. Prvi dio istraživanja proveden je u travnju 2005., a drugi u siječnju 2006. Postupak u obje vremenske točke bio je jednak.

Prvi dio istraživanja: Travanj 2005.³

³ Ovaj dio je bio primijenjen u okviru istraživanja „Etnička predrasuda prema Romima i njen utjecaj na prosocijalno ponašanje“ autorica Penić, Grgić i Šepec.

U prvoj vremenskoj točki je upitnikom ispitivano postojanje i sadržaj stereotipa te izraženost etničke predrasude prema Romima. Sudjelovalo je 206 sudionika, slučajnih prolaznika zagrebačkog Trga bana Jelačića, u 4 uzastopna radna dana između 12 i 15 sati. Ovaj su dio istraživanja provela tri anketara. Ispitivanje je provedeno individualno, odnosno tehnikom "licem u lice". Sudionicima je dana usmena i pismena uputa, zagarantirana im je anonimnost te su ukratko informirani o ciljevima istraživanja. Prilikom ispitivanja, svakom sudioniku pitanja su bila čitana, odgovori su davani verbalno, a potom od strane anketara unošeni u upitnik. Ovakva primjena bila je nužna ponajprije zbog starijih osoba koje su činile uzorak, a zbog održavanja uvjeta konstantnim, sa svim sudionicima je ispitivanje provedeno na isti način. Primjena upitnika trajala je između 5 i 15 minuta što je ponajviše ovisilo o dobi sudionika (kod starijih sudionika je uglavnom trajalo duže).

Instrumenti

U prvom dijelu istraživanja korišteni su sljedeći instrumenti:

Skala socijalne distance konstruirana je po uzoru na Bogardusovu skalu (Bogardus, 1933, prema Čorkalo i Kamenov, 1998). Ova skala je namijenjena mjerenju stupnja bliskosti na koji je pojedinac spreman pristati s pripadnikom neke vanjske grupe, u ovom slučaju, s pripadnicima različitih etničkih skupina. Skala sadrži šest stupnjeva bliskosti koji su poredani od manjeg prema većem stupnju («da živimo u istoj državi», «da smo susjedi (da živimo u istoj ulici)», «da radimo zajedno», «da budemo prijatelji», «da stupimo u rodbinsku vezu» i «da stupimo u brak»). Zadatak sudionika bio je procijeniti najveći stupanj bliskosti na koji su spremni pristati s pripadnicima četiri nacionalne manjine u Hrvatskoj, Romima, Srbima, Mađarima i Talijanima. Ove četiri nacije odabrane su stoga što se u ranijim istraživanjima provedenim u Hrvatskoj pokazalo da one pokrivaju čitav raspon rezultata socijalne distance većinskog stanovništva prema etničkim manjinama (Čorkalo i Kamenov, 1998, 2003). Radi kontrole, sudionici su isti zadatak procjene trebali učiniti i za Hrvate, tj. (pretpostavljene) pripadnike vlastite etničke grupe. Budući da su stupnjevi bliskosti poredani od manjeg prema većem, niži rezultat na Skali ukazuje na veću socijalnu distancu prema određenoj skupini. Skala socijalne distance korištena je iz dva razloga. Prvi je nadopuna i kontrola Skali modernog rasizma koja je korištena prvi put za ispitivanja stavova prema Romima. Drugi je prilog valjanosti odabira Roma kao najmarginaliziranije etničke manjine u Hrvatskoj.

Skala modernog rasizma (Lauri, 1999) korištena je za utvrđivanje izraženosti predrasude prema Romima. Originalna skala iz 1984. (McConahey, 1986) ima 7 čestica te ispituje stavove prema Afroamerikancima i to na nereaktivan način. Reaktivnost skale se

odnosi na sadržaj čestica. Ako su čestice reaktivne, znači da mogu lako biti prepoznate, od strane ispitanika, kao mjera predrasuda te će ispitanici davati socijalno poželjne odgovore (McConahay, 1986). Lauri (1999) je Skalu prevela na hrvatski jezik i prilagodila za ispitivanje stavova prema Srbima. U ovom istraživanju korištena je za istraživanje stavova prema Romima. Ovakva primjena Skale za ispitivanje stavova prema drugoj etničkoj skupini nije dovela do promjene njenih metrijskih karakteristika. Pouzdanost originalne Skale je $\alpha = .82$ (McConahey, 1986), pouzdanost prevedene Skale $\alpha = .85$ (Lauri, 1999), a pouzdanost Skale u ovoj primjeni je $\alpha = .86$. Faktorska struktura je također nepromijenjena, odnosno dobiva se jedan faktor. Budući da je Skala prvi put korištena za ispitivanje stavova prema Romima, važno je istaknuti da je ona statistički značajno povezana s mjerom socijalne distance prema Romima, $r(204) = -.474, p < .01$. Pearsonov koeficijent korelacije je negativan budući da se ukupan rezultat na Skali modernog rasizma računa kao suma procjena na svim česticama (uz obrnuto bodovanje druge tvrdnje) te viši rezultat ukazuje na izraženiju predrasudu, dok na Skali socijalne distance manji rezultat ukazuje na veću izraženost predrasude. Sudionici različitog spola, dobi i stupnja obrazovanja se značajno razlikuju prema rezultatima koje postižu na Skali modernog rasizma.

Upitnik sadrži i česticu otvorenog tipa kojom se nastojao ispitati sadržaj stereotipa prema Romima tehnikom pripisivanja atributa. Čestica glasi: «Molim vas napišite, po Vašem sudu, tri najizraženije osobine tipičnog pripadnika romske nacije».

Osim gore navedenog, upitnik je sadržavao i pitanja o sociodemografskim karakteristikama (spol, dob i stupanj obrazovanja).

Konačna verzija upitnika nalazi se u Prilogu I.

Drugi dio istraživanja: Siječanj 2006.

U drugoj vremenskoj točki provedeno je ispitivanje upitničkom mjerom čiji je cilj bio ponovno izmjeriti izraženost predrasude prema Romima te ispitati njezinu povezanost s količinom i načinom praćenja reality show-a. Također je ponovno ispitan sadržaj stereotipa prema Romima. U ovom dijelu istraživanja sudjelovala su 223 sudionika, slučajna prolaznika na zagrebačkom Trgu bana Jelačića. Ispitivanja su provedena radnim danom, između 12 i 15 sati, a provelo ih je sedam anketara. Postupak je bio jednak kao i u prvom dijelu istraživanja.

Instrumenti

Kako je cilj istraživanja usporedba rezultata dobivenih u dvije vremenske točke, u drugoj vremenskoj točki korišteni su isti instrumenti kao i u prvoj te stoga u ovom dijelu neće

biti njihovog detaljnijeg opisa. Dakle, korištena je *Skala socijalne distance* i *Skala modernog rasizma* koja je i u ovoj primjeni pokazala visoku pouzdanost ($\alpha = .86$). Također je zadržana jednofaktorska struktura, a statistička povezanost s mjerom socijalne distance prema Romima ostala je negativna i statistički značajna, ali joj se vrijednost nešto povećala ($r(221) = -.535$, $p < .01$).

Budući da je jedan od ciljeva istraživanja ispitati povezanost mjera predrasude prema Romima s količinom i načinom praćenja reality show-a, konačna verzija upitnika sadržavala je nekoliko čestica kojima su se nastojale zahvatiti mjere praćenja showa. Tako je upitnik sadržavao 3 čestice višestrukog izbora kojima se ispitivao način i čestina praćenja. Još jedna čestica zatvorenog tipa ticala se toga koliko pobjednik show-a odgovara sudionikovoju predodžbi tipičnog pripadnika romske nacije. Također su uvrštene dvije čestice otvorenog tipa. Prvom se pomoću tehnike pripisivanja atributa ispitivalo kako sudionici percipiraju pobjednika show-a. Drugom se sudionike pitalo jesu li imali svog favorita u natjecanju i ako jesu, tko je to bio.

Osim ovih dodanih čestica, upitnik je kao i prilikom prve primjene sadržavao česticu otvorenog tipa kojom se ispituje sadržaj stereotipa o Romima te čestice kojima se ispituju neke demografske karakteristike sudionika (spol, dob, obrazovanje).

Čestice kojima je nadopunjen upitnik korišten u prvom dijelu istraživanja nalaze se u Prilogu II.

Sudionici

Svi sudionici istraživanja ($N = 429$) naknadno su podijeljeni u tri dobne skupine: od 15 do 29 godina, 30 do 54 godine te 55 i više godina. Navedene kategorije odabrane su tako da odgovaraju podjeli na mlađu, srednju te zrelu i stariju dob. Isto tako, nastojalo se postići da raspon godina u sve tri dobne kategorije bude podjednak. Isto tako, napravljena je podjela sudionika s obzirom na spol i stupanj obrazovanja. Korištene su četiri osnovne skupine po obrazovanju, a to su skupine osoba bez završene osnovne škole te osobe s najviše završenom osnovnom, srednjom te višom školom ili fakultetom.

Demografske karakteristike sudionika obje etape istraživanja prikazane su u Tablici 1.

Iz Tablice 1 vidi se da je struktura uzoraka slična. U oba ispitivanja polovicu sudionika čine žene, a polovicu muškarci. Razlike u frekvencijama sudionika prema spolu neznačajne su ($\chi^2(1, N = 429) = 0.268$; $p > .05$). Najveće razlike među uzorcima su prema dobi. Tako je u prvom ispitivanju najviše sudionika srednje dobi (44.2%), dok je u drugom najviše mladih sudionika (45.7%), ali je i nešto više starijih (21.1%) nego u prethodnom

(17.5%). Ipak, postojeće razlike nisu statistički značajne ($\chi^2(2, N= 429) = 5.467, p> .05$) te stoga ne predstavljaju ograničenje za kasnije usporedbe. Također se može uočiti da oba uzorka imaju vrlo sličnu obrazovnu strukturu čemu u prilog ide i podatak o statistički

Tablica 1

Demografske karakteristike sudionika iz obje vremenske točke istraživanja stereotipa i izraženosti predrasude prema Romima

| UZORAK | N | SPOL | | DOB | | | OBRAZOVANJE | | | |
|--------|-----|--------|--------|--------|--------|--------|-------------|---------------|---------------|-------------------|
| | | M | Ž | 15-29 | 30-54 | 55+ | Bez škole | Osnovna škola | Srednja škola | Viša ili fakultet |
| 1 | 206 | 104 | 102 | 79 | 91 | 36 | 1 | 5 | 98 | 102 |
| | (%) | (50.5) | (49.5) | (38.3) | (44.2) | (17.5) | (0.5) | (2.4) | (47.6) | (49.5) |
| 2 | 223 | 107 | 116 | 102 | 74 | 47 | 2 | 5 | 97 | 119 |
| | (%) | (48) | (52) | (45.7) | (33.2) | (21.1) | (0.9) | (2.2) | (43.5) | (53.4) |

neznačajnom rezultatu hi-kvadrat testa kojim su provjerene eventualne razlike, $\chi^2(3, N= 429) = 0.974, p> .05$. No, ovakva obrazovna struktura nije nimalo reprezentativna za hrvatsku populaciju. Tako polovicu sudionika u oba ispitivanja čine visokoobrazovane osobe, dok je u oba uzorka samo po 3% onih bez završene ili s najviše završenom osnovnom školom. Zbog tako malog postotka, ove dvije obrazovne skupine isključene su iz daljnje obrade koja uključuje bilo kakve usporedbe rezultata s obzirom na stupanj obrazovanja. Nije ih se moglo priključiti prvoj sljedećoj kategoriji (srednja stručna sprema) budući da istraživanja pokazuju da su ove obrazovne skupine nehomogene s obzirom na etničke predrasude (Šiber, 1988). Iako obrazovna struktura nije reprezentativna za hrvatsku populaciju, a razlike u broju sudionika iz pojedinih kategorija su izuzetno velike, to ipak nije nedostatak istraživanja ako se uzme u obzir da je cilj usporedba rezultata ova dva uzorka. Budući da su sudionici oba ispitivanja regrutirani na isti način (na istom mjestu, uvijek radnim danom i u isto vrijeme) i da je njihova struktura slična, što potvrđuje i nepostojanje statistički značajne razlike u frekvencijama pojedinih demografskih kategorija među uzorcima, može se reći da uzorci prema demografskim karakteristikama pripadaju istoj populaciji te ih je opravdano međusobno uspoređivati s obzirom na druge varijable.

REZULTATI

Izraženost etničke predrasude prema Romima izmjerena Skalom modernog rasizma

Prvi problem ovog istraživanja bio je ispitati postoji li razlika u izraženosti predrasude prema Romima prije i poslije reality show-a, uzevši pritom u obzir spol, dob i obrazovanje sudionika. Kao mjera izraženosti predrasude korišten je rezultat na Skali modernog rasizma. Skala je primijenjena na dva uzorka, prvi ($N = 206$) je izmjeren u travnju 2005., a drugi ($N = 223$) nakon završetka showa, u siječnju 2006. Ukupni rezultati dobiveni na oba uzorka prikazani su u Tablici 2.

Tablica 2.

Prosječni rezultati izražensoti predrasude kod sudionika obje točke istraživanja te prikaz glavnih efektkata složene analize varijance

| UZORAK | | SPOL | | DOB | | | OBRAZOVANJE | | UKUPNO |
|--------|-----------|--------|------|--------|-------|------|---------------|-------------------|--------|
| | | M | Ž | 15-29 | 30-54 | 55+ | Srednja škola | Viša ili fakultet | |
| 1 | <i>M</i> | 19.9 | 16.8 | 15.9 | 19.1 | 21.8 | 19.8 | 16.9 | 18.3 |
| | <i>SD</i> | 7.07 | 6.72 | 5.18 | 7.54 | 7.57 | 7.12 | 6.56 | 7.04 |
| 2 | <i>M</i> | 17.3 | 15.2 | 14.4 | 16.6 | 19.6 | 18.3 | 14.1 | 16.2 |
| | <i>SD</i> | 6.93 | 6.19 | 5.50 | 6.63 | 7.54 | 7.42 | 4.92 | 6.63 |
| Ukupno | <i>M</i> | 18.6 | 16.0 | 15.1 | 18.0 | 20.5 | 19.0 | 15.4 | |
| | <i>SD</i> | 7.09 | 6.48 | 5.50 | 7.23 | 7.54 | 7.29 | 5.90 | |
| SANVA | <i>F</i> | 15.160 | | 20.913 | | | 29.133 | | 10.227 |
| | <i>df</i> | 1 | | 2 | | | 1 | | 1 |
| | <i>p</i> | 0.000 | | 0.000 | | | 0.000 | | 0.002 |

Legenda: M – muškarci; Ž – žene; *M* – aritmetička sredina; *SD* – standardna devijacija; SANVA – složena analiza varijance; *F* – F- omjer, *df* – stupnjevi slobode; *p* - razina značajnosti

Iz Tablice 2 vidi se da oba uzorka pokazuju umjereno pozitivan stav prema Romima budući da je totalni raspon Skale od 7 do 35. Nadalje, uočljivo je da Uzorak 2 tj. sudionici izmjereni nakon završetka show-a, postižu niže rezultate i to statistički značajno. Niži rezultati ukazuju na njihov pozitivniji stav, odnosno manju izraženost predrasude prema Romima.

Kako je cilj istraživanja usporedba rezultata dva uzorka, provedena je složena analiza varijance kako bi se testiralo razlike među uzorcima s obzirom na spol, dob i obrazovanje. Složenom analizom varijance dobivaju se značajni glavni efekti uzorka i spola, ali njihova interakcija nije značajna ($F = 0.539$; $p > .05$). Iz Tablice 2 vidi se da žene u oba uzorka postižu značajno niže rezultate što rezultira ukupno nižim rezultatom u odnosu na muškarce. Isto tako, cjelokupni Uzorak 2 postiže niže rezultate od Uzorka 1, što znači da muškarci iz Uzorka 2 imaju niže rezultate od muškaraca iz Uzorka 1, jednako kao što i žene iz Uzorka 2 postižu

niže rezultate od žena iz Uzorka 1. Ukratko, može se reći da žene općenito imaju manje izraženu predrasudu prema Romima, a isto tako i sudionici koji su ispitivani nakon završetka show-a u odnosu na one koji su ispitivani prije emisije.

Iduća varijabla po kojoj su sudionici bili uspoređivani je dob. Iz Tablice 2 može se uočiti da mlađi ispitanici postižu niže rezultate. Značajnost razlike među dobnim skupinama u dva uzorka testirana je složenom analizom varijance.

Kao i kod usporedbe rezultata po spolu, i ovdje se dobivaju značajni glavni efekti, ali ne i njihova interakcija ($F = 0.246$; $p > .05$). Pri tome je ponovno dobiven glavni efekt uzorka koji govori da sudionici drugog ispitivanja postižu statistički značajno niže rezultate u svim dobnim skupinama.

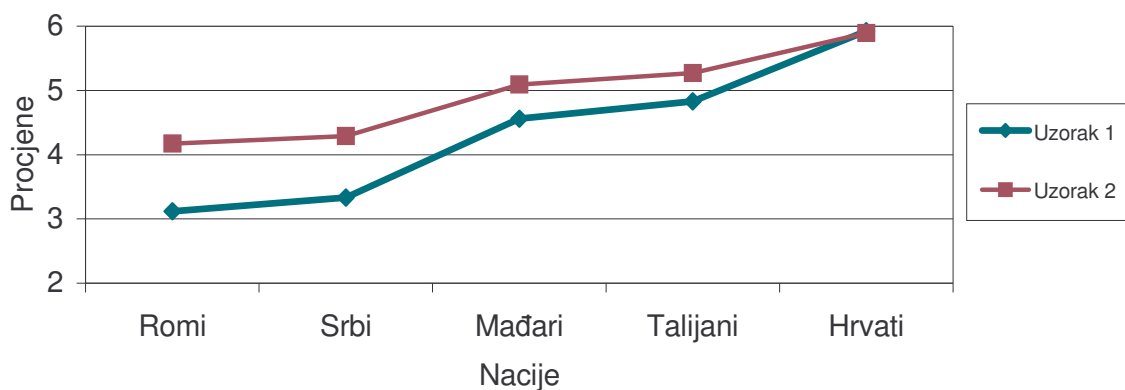
Također, postoji i glavni efekt dobi koji ukazuje na to da se sudionici različitih dobnih skupina međusobno razlikuju. Kako postoje tri dobne skupine, provedena je post hoc analiza (Scheffeoov test) radi utvrđivanja značajnosti razlika među pojedinim grupama. Tako je dobiveno da je razlika između prosječnih rezultata mlađe i srednje dobne skupine statistički značajna, $F = -2.782$, $p < .05$, kao i razlike prosječnih rezultata mlađe i starije ($F = -5.141$, $p < .05$) te srednje i starije grupe ($F = -2.958$, $p < .05$). Dakle, pokazalo se da općenito pripadnici mlađih dobnih skupina imaju pozitivnije stavove prema Romima od pripadnika starijih skupina sudionika. Tako mlađa dobna skupina (15-19) ima najmanje izraženu predrasudu, zatim slijedi srednja skupina (30-54) i na kraju su zreli i stariji sudionici (55+) s najizraženijim predrasudama prema Romima. Ovakav rang sudionika različitih dobnih skupina s obzirom na izraženost predrasude vrijedi za oba uzorka.

Kako je ranije rečeno, zbog malog broja sudionika bez završene osnovne škole i s najviše završenom osnovnom školom, ovi sudionici, oko 3% od ukupnog broja, isključeni su iz daljnje obrade koja uključuje usporedbu prema varijabli obrazovanja. Zato njihovi rezultati nisu niti prikazani u Tablici 2. Razlika u prosječnim vrijednostima rezultata sudionika oba uzorka iz preostale dvije obrazovne skupine testirana je složenom analizom varijance. Ponovno su dobiveni značajni glavni efekti, ali ne i interakcija varijabli uzorka i obrazovanja ($F = 1.213$; $p > .05$). Iz Tablice 2 se može uočiti da, ukupno gledano, manje obrazovani sudionici (tj. oni koji pohađaju ili su završili najviše srednju školu) imaju izraženiju predrasudu od obrazovnijih sudionika (koji pohađaju ili su završili višu školu/fakultet). Ovakav odnos među obrazovnim skupinama je prisutan u oba uzorka. Isto tako, obje obrazovne skupine postižu niže rezultate u Uzorku 2 u odnosu na rezultate koje sudionici jednakog obrazovanja postižu u Uzorku 1.

Zaključno se može reći da sudionici koji su na Skali modernog rasizma ispitani po završetku show-a, postižu niže rezultate tj. pokazuju manju predrasudu prema Romima. Isto tako, Skala dobro diskriminira sudionike s obzirom na spol, dob i obrazovanje. Tako na Skali niže rezultate postižu žene, mlađi sudionici te sudionici višeg stupnja obrazovanja.

Izraženost etničke predrasude prema Romima izmjerena Skalom socijalne distance

U istraživanju je osim Skale modernog rasizma, korištena i Skala socijalne distance koja mjeri stupanj izraženosti predrasude. Budući da je Skala socijalne distance korištena prvenstveno kao nadopuna i kontrola Skale modernog rasizma, rezultati dobiveni njenom primjenom neće biti tako detaljno prikazani kao rezultati primjene Skale modernog rasizma.



Slika 1. Grafički prikaz prosječnih rezultata dobivenih primjenom Skale socijalne distance na dva uzorka ($N_1=206$, $N_2=223$)

Prilikom prvog ispitivanja dobiveno je da sudionici najveću socijalnu distancu izražavaju prema Romima ($M=3.1$, $SD=1.80$). To znači da je najveći stupanj bliskosti na koji sudionici prosječno pristaju s pripadnicima romske manjine, odnos kolega («da radimo zajedno»). Čak 35% sudionika pristaje samo na najmanji ponuđeni stupanj bliskosti s Romima («da živimo u istoj državi»), dok svega 12% sudionika pristaje na najveći stupanj bliskosti (brak). Nakon Roma, najveća socijalna distanca je prema Srbima ($M=3.3$, $SD=1.99$). Iako je prosječni rezultat nešto veći nego za Rome, on ukazuje na to da sudionici i sa Srbima prosječno pristaju tek na odnos kolega. Nakon Srba slijede Mađari ($M=4.6$, $SD=1.69$), a potom Talijani ($M=4.8$, $SD=1.58$). Prema ovim rezultatima, sudionici ispitivanja su s Mađarima i

Talijanima u prosjeku gotovo spremni pristati na obiteljske odnose, pri čemu je prema Talijanima izražena najmanja socijalna distanca u usporedbi s ostalim nacionalnim manjinama. Očekivano, većina sudionika s Hrvatima pristaje na najveći stupanj bliskosti, tj. brak ($M = 5.9$, $SD = 0.56$).

Isti rang nacija dobiven je i u drugom ispitivanju što je vidljivo iz Slike 1. Sudionici tog dijela istraživanja iskazuju manju socijalnu distancu, odnosno veću bliskost, prema svim nacijama. Iz slike 1 se vidi da, što je u prvom ispitivanju neka nacija imala niži rezultat, to se njezin rezultat sada više povećao. Tako su najveće razlike između rezultata koje su Romi i Srbi postigli u prvom i drugom ispitivanju, a najmanje razlike su kod Hrvata i Talijana. Sudionici drugog ispitivanja iskazali su pristajanje na cijeli jedan stupanj bliskosti više prema Romima ($M = 4.2$, $SD = 1.75$) i prema Srbima ($M = 4.3$, $SD = 1.88$) u odnosu na sudionike prvog ispitivanja. Odnosno, sudionici Uzorka 2 u prosjeku pristaju na prijateljski odnos s Romima i Srbima. Što se tiče Roma, u ovom ispitivanju se pokazalo da 15% sudionika pristaje s njima tek na najmanji stupanj bliskosti, dok na najviši pristaje 32%. S Mađarima ($M = 5.1$, $SD = 1.35$) i Talijanima ($M = 5.3$, $SD = 1.33$) sudionici pristaju na rodbinski odnos. Bliskost sudionika drugog ispitivanja prema Hrvatima je ostao isti. Najmanja razlika između Uzorka 1 i Uzorka 2 je (osim za Hrvate) dobivena za Talijane. Stoga je prvo testirana ta razlika i ona se pokazala statistički značajnom, $t(427) = -3.155$; $p < .01$. Budući da je značajna ova razlika koja je najmanja, slijedi da su i sve ostale razlike statistički značajne. To znači da sudionici drugog ispitivanja općenito iskazuju manju socijalnu distancu prema etničkim manjinama.

Sadržaj stereotipa o Romima

Da bi se ispitao sadržaj stereotipa o Romima, sudionicima oba ispitivanja je postavljeno pitanje otvorenog tipa u kojem su trebali navesti tri osobine tipičnog predstavnika romske nacije, tj. korištena je tehnika pripisivanja atributa. U oba ispitivanja dio sudionika nije želio dati odgovor na ovo pitanje jer su uglavnom navodili da ljude procjenjuju kao pojedince te da nisu skloni donošenju poopćenih sudova o ljudima na temelju njihove etničke pripadnosti. Isto tako, dio sudionika je naveo samo jednu ili dvije osobine. Stoga je u prvom ispitivanju od 206 sudionika dobiveno ukupno 560 odgovora, a u drugom je od 223 sudionika dobiveno 607 odgovora. Kvalitativnom analizom je utvrđeno da su u prvom ispitivanju sudionici naveli ukupno 95, a u drugom 56 osobina. Kvalitativna analiza rađena je tako da su riječi i sintagme istog ili sličnog značenja svrstavane u istu kategoriju (npr. odgovori «prljavi», «zamazani», «ne peru se», «ne vode brigu o higijeni» svrstani su pod osobinu «prljavi»). Neki odgovori su ostali

u zasebnim kategorijama jer ih zbog specifičnosti (npr. odgovori «šareno se odijevaju», «često se o njima pričaju vicevi»...) nije bilo moguće svrstati u neku od kategorija. Izdvojeno je deset najfrekventnijih osobina iz oba ispitivanja te su prikazane u Tablici 3.

Iz Tablice 3 se vidi da je u prvom ispitivanju najčešće navođena osobina «prljavi» (kod čak 42% sudionika). Ova osobina ima izrazito negativno značenje. Nakon nje slijedi još pet

Tablica 3.
Deset najčešće navođenih osobina i njihov postotak kod sudionika u oba uzorka

| RB | NAZIV OSOBINE | | NAZIV OSOBINE | |
|-----|--------------------|-------------|--------------------|-------------|
| | UZORAK 1 (N = 206) | % SUDIONIKA | UZORAK 2 (N = 223) | % SUDIONIKA |
| 1. | Prljavi | 42 | Prljavi | 35 |
| 2. | Prosjaci | 28 | Prosjaci | 26 |
| 3. | Neobrazovani | 18 | Tamni | 26 |
| 4. | Nekulturni | 15 | Neobrazovani | 17 |
| 5. | Lopovi | 14 | Lopovi | 17 |
| 6. | Neradnici | 11 | Nekulturni | 12 |
| 7. | Siromašni | 11 | Lijeni | 11 |
| 8. | Tamni | 10 | Snalažljivi | 11 |
| 9. | Slobodni | 9 | Siromašni | 9 |
| 10. | Muzikalni | 7 | Nemoralni | 8 |

osobina s negativnim predznakom. Na 7. i 8. mjestu su osobine «tamni» i «siromašni» čiju je konotaciju teško odrediti. Tek na posljednja dva mjesta nalaze se pozitivne osobine. Ovakav rang osobina govori o tome da sudionici imaju dominantno negativan stereotip o Romima. U drugom ispitivanju je na prvom mjestu ponovno osobina «prljavi». Iako ovaj put nešto manji postotak sudionika navodi tu osobinu (35%), još uvijek se radi o čak trećini uzorka. S istim rangom i podjednakim postotkom slijedi negativna osobina, «prosjaci». No, na trećem mjestu ovaj put se nalazi neutralna osobina «tamni». Slijede četiri osobine izuzetno negativnog značenja («neobrazovani», «lopovi», «nekulturni», «lijeni»), a potom jedna pozitivna, («snalažljivi») i jedna neutralna osobina («siromašni»). Pozitivni kraj ljestvice iz prvog ispitivanja, u drugom je zamijenjen negativnom osobinom. Tako se u deset najfrekventnijih osobina drugog ispitivanja nalazi tek jedna pozitivna osobina.

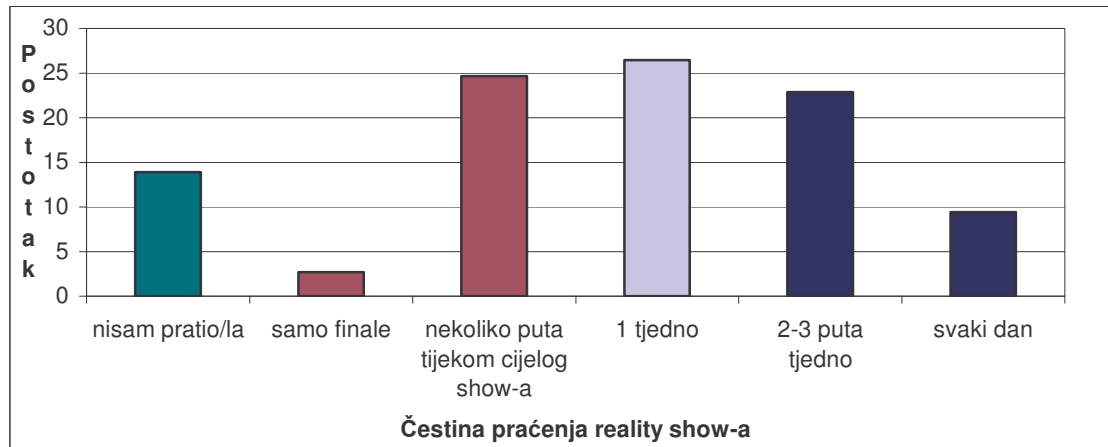
U konačnici se može reći da, iako postoji osobina u drugom ispitivanju jesu ponešto izmijenjeni u odnosu na prvo i neutralna osobina dolazi već na trećem mjestu, ipak, dominantno je stereotip o Romima i dalje izrazito negativan.

Izraženost predrasude prema Romima s obzirom na način i čestinu praćenja reality show-a

Treći problem odnosi se samo na sudionike koji su ispitivani nakon završetka show-a. U tu svrhu sudionici su ispitani koliko, i na koji način su pratili show. Glede čestine praćenja,

sudionici su mogli odgovoriti s jednim od pet ponuđenih odgovora, a njihovi odgovori su prikazani na Slici 2.

Show nije uopće pratilo 13.9% sudionika. U sljedeća dva stupca su sudionici koji su pratili samo finale (2.7%) ili su emisiju pratili svega nekoliko puta (24.7%). Može se uočiti da postoji velika razlika u frekvencijama sudionika u ovim skupinama. Stoga su ove dvije skupine

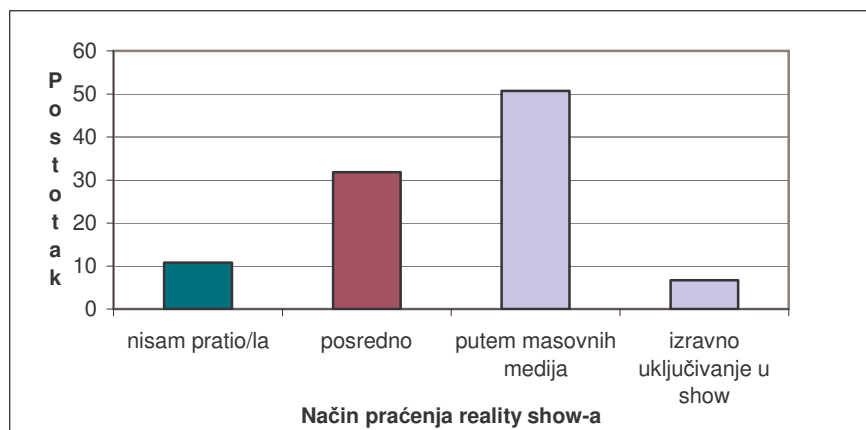


Slika 2. Grafički prikaz odgovora sudionika ispitanih nakon završetka reality show-a o čestini njenog praćenja (N = 223)

sudionika u daljnjoj obradi spojene te su na Slici 2 označene istom bojom. Ovakvo spajanje je opravdano stoga što te dvije skupine predstavljaju sudionike koji nisu bili pretjerano zainteresirani za praćenje, ali su ipak imali neke informacije o događanjima u emisiji. Sljedeći stupac čine sudionici koji su jednom tjedno pratili emisiju, njih 26.5%. Posljednja dva stupca su označena istom bojom jer su ove dvije skupine sudionika također spojene. Za njih se može reći da su redovito i s velikim zanimanjem pratili show te su bili dobro upućeni u ono što se u njemu odvijalo. Ovu skupinu zajedno čini 32.3% sudionika (22.9% onih koji su pratili 2-3 puta tjedno te 9.4% sudionika koji su show pratilo svaki dan). Da bi se utvrdilo postoji li razlika između ove četiri skupine sudionika podijeljenih na osnovu čestine njihovog praćenja show-a, a s obzirom na rezultat koji ti sudionici postižu na Skali modernog rasizma, provedena je jednostavna analiza varijance (ANOVA). Rezultati pokazuju da među ove četiri skupine ne postoji statistički značajna razlika, $F(3,219) = 0.142$, $p > .05$. Odnosno, sudionici koji su različitom učestalosti pratili show, ne razlikuju se međusobno s obzirom na izraženost predrasude prema Romima. U korist ovog nalaza ide i rezultat ANOVA-e provedene na ove iste četiri skupine, ali s obzirom na veličinu socijalne distance prema Romima. Tako se dobiva da je $F(3,219) = 1.868$, $p > .05$ tj. izraženost socijalne distance prema Romima nije povezana s čestinom praćenja emisije.

Prilikom ispitivanja načina praćenja show-a, sudionici su mogli odgovoriti s jednim od četiri ponuđena odgovora. Frekvencija pojedinih odgovora prikazana je na Slici 3.

Usporede li se Slika 2 i 3, može se uočiti da na Slici 3 tek 10.8% sudionika izvještava o nepraćenju emisije, dok taj isti odgovor na prethodno pitanje (Slika 2) daje 13.9% sudionika. To govori o određenoj nekonzistentnosti prilikom davanja odgovora. Sljedeći stupac čini 31.8% sudionika koji su emisiju pratili posredno tj. putem članaka koji su izlazili u novinama



Slika3. Grafički prikaz odgovora sudionika ispitanih nakon završetka reality show-a o načinu njenog praćenja (N = 223)

(a te novine nisu bile kupljene s ciljem informiranja o emisiji) ili su o emisiji saznawali preko komentara i prepričavanja ljudi iz svoje okoline. Emisiju je ciljano putem različitih oblika masovnih medija (televizija, Internet, novine...) pratilo 50.7%, a 6.7% sudionika su se putem glasanja te sudjelovanja u različitim događanjima organiziranim u povodu show-a i sami uključili u show. Ove posljednje dvije skupine su u daljnjoj obradi spojene zbog niske frekvencije sudionika u posljednjoj skupini. Može se reći da te dvije skupine čine sudionici koji su aktivno pratili emisiju, njih 57.4%.

Da bi se utvrdilo razlikuju li se ove tri skupine sudionika koji su na različite načine pratili emisiju (nisu pratili, posredno su pratili, aktivno su pratili), s obzirom na izraženost predrasude prema Romima izmjerenoj na Skali modernih predrasuda, provedena je ANOVA. Rezultati pokazuju da se skupine sudionika ne razlikuju u izraženosti predrasude prema Romima, $F(2,220) = 0.712, p > .05$. Usporede li se te iste skupine sudionika prema rezultatima koje postižu na Skali socijalne distance i to za Rome, dobiva se da je $F(2,220) = 3.814, p < .05$. Budući da se u intervalu od 95% sigurnosti dobiva razlika među skupinama (ali ne i intervalu od 99%), bilo je opravdano provesti post hoc analizu sa Scheffeovim testovima. Pritom se niti jedna razlika među skupinama nije pokazala statistički značajnom. Čini se da je zato bolje prikloniti se nalazu dobivenom prilikom usporedbe rezultata na Skali modernog rasizma koji

govore da način praćenja show-a nije varijabla koja diskriminira sudionike s obzirom na izraženost predrasude prema Romima.

Objedine li se ove dvije varijable, tj. način i čestina praćenja emisije, dobiva se da je čak oko 90% sudionika ispitivanja, s većom ili manjom učestalošću, odnosno na različite načine, pratilo reality show. Odgovor na pitanje otvorenog tipa, tko je pobjednik natjecanja, znalo je čak 99.1% sudionika. Pri tome su mnogi isticali da je pobjednik Rom. Ovi podaci govore o izuzetno velikoj popraćenosti ovog show-a, te o tome da, čak i ako nisu pratili emisiju, gotovo svi znaju tko je pobjednik, te su dobro upoznati s njegovom romskom nacionalnosti. Isto tako, pokazalo se da način, kao ni čestina praćenja, nisu varijable koje razlikuju sudionike s obzirom na intenzitet predrasude prema Romima.

Percepcija HS-a, pobjednika reality show natjecanja, kao (ne)tipičnog predstavnika romske nacije

Percipiraju li sudionici ispitivanja HS- kao tipičnog Roma, ispitano je pomoću dvije mjere. Prva je kvalitativna i odnosi se na korištenje tehnike pripisivanja atributa. Sudionicima je rečeno da navedu tri osobine HS-a. Iz prethodnog odlomka se vidi da je većina sudionika znala tko je pobjednik show-a te su imali određeno mišljenje o njemu, čak i ako su tek rijetko ili samo posredno pratili emisiju. Stoga je dobiveno 512 odgovora koji su razvrstani u kategorije pa je tako dobiveno 46 osobina. Pritom su slični odgovori svrstavani zajedno (npr. pristojan, kulturni, socijaliziran), dok su neki odgovori poput «čupav je kad se probudi», ostali zasebno. Od tih 46 kategorija rangirano je deset najfrekventnijih te su one uspoređene s deset najfrekventnijih osobina koje su isti ovi sudionici pripisali tipičnim predstavnicima romske nacije. Usporedne rang liste osobina prikazane su u Tablici 4.

Iz Tablice 4 zorno se vidi da se sadržaj stereotipa o Romima i slika kakvu sudionici ispitivanja imaju o HS-u, značajno razlikuju. Odmah se uočava da općenito među sudionicima prevladava mišljenje o tome da je HS ponajprije pametan, a zatim i zgodan. Također se može vidjeti da je samo jedna osobina zajednička HS-u i ostalim Romima, a to je da su snalažljivi.

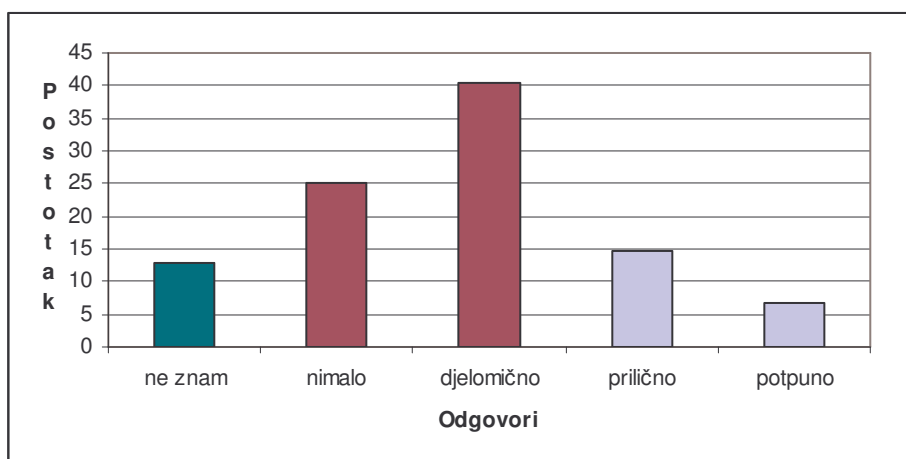
Isto tako, ako se osobine koje su sudionici ispitivanja pridijevali, kategoriziraju u pozitivne i negativne, dobiva se da su sve HS-ove osobine pozitivne, nasuprot tek jedne pozitivne osobine kod Roma općenito.

Tablica 4.

Deset najfrekventnijih osobina atribuiranih Hamdiji Seferoviću te tipičnim predstavnicima romske nacije (N = 223)

| RB | NAZIV OSOBINE HS | % SUDIONIKA | NAZIV OSOBINE ROMI | % SUDIONIKA |
|-----|-------------------|-------------|--------------------|-------------|
| 1. | Pametnan | 43 | Prljavi | 35 |
| 2. | Zgodan | 26 | Prosjaci | 26 |
| 3. | Lukav | 10 | Tamni | 26 |
| 4. | Snalažljiv | 9 | Neobrazovani | 17 |
| 5. | Obiteljski čovjek | 8 | Lopovi | 17 |
| 6. | Dobar | 8 | Nekulturni | 12 |
| 7. | Simpatičan | 7 | Lijeni | 11 |
| 8. | Uredan | 7 | Snalažljivi | 11 |
| 9. | Zabavan | 7 | Siromašni | 9 |
| 10. | Otvoren | 6 | Nemoralni | 8 |

Druga varijabla kojom se ispitala (ne)tipičnost HS-a kao predstavnika romske nacije, je dobivena tako da se sudionike jednostavno pitalo koliko on odgovara njihovoj predodžbi tipičnog Roma. Odgovori su prikazani na Slici 4.



Slika 4. Odgovori sudionika koji su ispitani nakon završetka reality show-a o tome koliko HS odgovara njihovoj predodžbi tipičnog predstavnika romske nacije

13% sudionika je izjavilo da ne znaju odgovoriti na ovo pitanje jer nisu pratili emisiju. Ova brojka se prilično podudara s 13.9% sudionika koji su isto izjavili kad ih se pitalo o čestini praćenja emisije. Čak 65.5% sudionika je izjavilo da HS tek djelomično (40.4%) ili nimalo (25.1%) ne odgovara njihovoj predodžbi tipičnog Roma, dok je 21.5% sudionika izjavilo suprotno, tj. da on prilično (14.8%) ili potpuno (6.7%) odgovara njihovoj slici tipičnog predstavnika romske nacije. Na temelju svega rečenog, može se zaključiti da je HS, iako Rom, u javnosti percipiran kao netipičan predstavnik svoje nacije te da posve odudara od prevladavajućeg stereotipa o Romima koji govori da su oni prljavi, neobrazovani i prosjački narod. HS je, za razliku od toga, percipiran kao pametan i zgodan čovjek.

RASPRAVA

Na samom početku treba upozoriti na neke neke činjenice koje proizlaze iz nacrtu ovog istraživanja, a važne su za interpretaciju rezultata. Većina istraživanja koja se bave ispitivanjem smanjenja predrasuda, eksperimentalne su prirode. To im vrlo često predstavlja nedostatak zbog male ekološke valjanosti (Dixon, Tredoux i Clack, 2005). Cilj većine ovih istraživanja je provjera različitih intervencija kojima bi se moglo smanjiti predrasude na razini čitavog društva ili barem nekih skupina. Kad se provode takva eksperimentalna istraživanja, obično se koristi nacrt u kojem postoje dvije grupe, eksperimentalna i kontrolna. Eksperimentalna je podvrgnuta nekoj intervenciji, najčešće u obliku kontakta s predstavnicima neke manjinske grupe. Nakon završetka te intervencije, kod članova obje grupe se ispituje izraženost predrasuda prema dotičnoj manjinskoj skupini (Lindzey i Aronson, 1985). Osnovni nedostatak ovakvih istraživanja je što ne postoji kontrolno ispitivanje predrasuda prije početka intervencije pa se ne može sa sigurnošću tvrditi da je intervencija odgovorna za eventualne promjene.

Može se reći da je u ovom istraživanju proveden prirodni eksperiment pri čemu postoje rezultati kontrolnog ispitivanja prije intervencije (pobjede Roma u reality show-u). Ipak, ovi kontrolni podaci imaju ograničenu vrijednost. Oba ispitivanja su provedena u jednakim uvjetima i po istom ključu su birani sudionici. Testiranje razlika u demografskim karakteristikama između ova dva uzorka pokazala su da su razlike statistički neznčajne, pa se može tvrditi da oba uzorka potječu iz iste populacije što se tiče demografskih obilježja. No, sudionici ova dva ispitivanja nisu bili isti i zapravo se ne zna kakve su stavove o Romima sudionici drugog ispitivanja imali prije reality show natjecanja. Iz toga proizlazi temeljno ograničenje. Stoga kod tumačenja rezultata treba imati na umu da eventualne razlike nisu nužno nastale zbog prisutnosti predstavnika romske nacije u reality show natjecanju (ili barem ne samo zbog toga), već da je do njih moglo doći i zbog nekih drugih faktora koje u okviru ovakvog nacrtu nije bilo moguće kontrolirati. Unatoč tome, daljnja rasprava o dobivenim rezultatima temeljit će se na činjenici da oba uzorka potječu iz demografski iste populacije, a eventualne razlike u njihovim stavovima bit će tumačene u terminima ovog događaja koji se zbio, a bio je snažno popraćen u medijima.

Prvi problem bio je ispitati postojanje eventualnih razlika u izraženosti predrasude prema Romima prije i poslije reality show-a, uzevši pritom u obzir spol, dob i obrazovanje sudionika. U prvom ispitivanju je na Skali modernog rasizma dobiven rezultat koji ukazuje na blago pozitivan stav prema Romima. Na Skali socijalne distance dobiveno je da najveći

stupanj bliskosti na koji sudionici pristaju s Romima, jest odnos kolega na poslu. Valja ipak naglasiti da je čak 35% sudionika izjavilo da pristaje tek na najmanji stupanj bliskosti odnosno samo na (su)život s Romima u istoj državi. Mnogi od ovih sudionika u neformalnoj su komunikaciji izjavili da zapravo ne žele uopće Rome u svojoj državi, ali im mogućnost takvog odgovora nije ponuđena. U drugom ispitivanju dobiveni su rezultati koji idu u očekivanom smjeru, odnosno iskazane predrasude su manje i to na obje skale. Tako sudionici drugog ispitivanja pristaju na prijateljski odnos s Romima. Broj onih koji pristaju tek na najmanji stupanj bliskosti s Romima, drastično se smanjio. S ranijih 35, spustio se na 15%. Promjena se dogodila i na najvišem stupnju bliskosti. Tako je na njega u prvom ispitivanju pristajalo 12%, a u drugom 32%, odnosno trećina sudionika. Može se reći da je došlo do inverzije rezultata na najmanjem i najvišem stupnju bliskosti prema Romima dobivenim na Skali socijalne distance.

Prema hipotezi kontakta te pristupima dekategoriacije i rekategoriacije, koji su ranije objašnjeni, očekivana je promjena u smjeru smanjivanja predrasuda prema Romima nakon završetka reality show-a. Ovakva promjena je i dobivena, no dobiven je i pomalo neočekivan nalaz, a to su pozitivnije procjene svih ispitivanih nacija prilikom primjene Skale socijalne distance. To znači da je očito djelovao još neki faktor, osim opažanja personaliziranih kontakata predstavnika većinske, hrvatske i manjinske, romske grupe, a koji je doveo do iskazivanja pozitivnijih stavova o svim etničkim manjinama. Više je mogućih tumačenja koja uspijevaju integrirano objasniti oba nalaza

Prvo tumačenje proizlazi iz Brown-Hewstonovog pluralističkog pristupa koji se temelji na shvaćanju da je najučinkovitiji način smanjivanja predrasuda poticanje društvenog pluralizma koji bi trebalo vršiti u školama, putem raznih edukacija i javnih kampanja (Brown, 1995). Iako je ranije rečeno da se medijski pristup pobjedi Roma u reality show-u ne može nazvati javnom kampanjom, nedvojbeno je da je šira hrvatska javnost bila barem 3 mjeseca (koliko je natjecanje trajalo) izložena medijskim porukama koje su propagirale ideje pluralizma. Ove ideje su mogle potaknuti promišljanje ljudi o (ne)opravdanosti negativnih stavova prema drugim nacionalnostima, a možda čak i promjenu stava (no primijenjeni istraživački nacrt ne dopušta takve zaključke).

Sljedeći pristup je suvremeniji i kompleksniji, a proizlazi iz modela P. Devine. Devine (Devine i sur., 2002; Plant i Devine, 1998) objašnjava da rezultati koji se dobivaju prilikom ispitivanja predrasuda ne ovise samo o stvarnim stavovima ispitivanih pojedinaca o određenoj grupi, već i o internalnoj ili eksternalnoj motivaciji tih pojedinaca da odgovaraju bez predrasuda. Internalna motivacija proizlazi iz osobnih nepredrasudnih vjerovanja koja su za određenog pojedinca važna. Ukoliko se takav pojedinac nađe u situaciji u kojoj je na neki

način prisiljen konformirati se predrasudnoj normi, on će pri tome osjećati krivnju i anksioznost. Nasuprot njima, postoje pojedinci koji su eksternalno motivirani da nepredrasudno odgovaraju. To znači da su njihovi osobni stavovi predrasudni, ali zbog postojećih društvenih standarda osjećaju strah od iskazivanja vlastitog stava pa stoga daju socijalno poželjne, nepredrasudne odgovore. Eksternalnost i internalnost motivacije za odgovaranje na nepredrasudni način pri tome nisu kategorije, već čine kontinuum. Dakle, rezultat na nekoj skali za ispitivanje predrasuda ne znači ništa sam za sebe, ako se ne zna kakva je bila motivacija ispitanika prilikom davanja odgovora. Iako u ovom istraživanju nije bila ispitivana ova dimenzija, na Devineinom modelu se mogu bazirati neke pretpostavke. Vjerojatno je da se zbog medijskog utjecaja stvorila društvena klima u kojoj je postalo nepoželjno javno izražavati predrasude pa se, u odnosu na prvo ispitivanje, povećao broj onih koji su davali nepredrasudne odgovore, ali iz eksternalne motivacije. Zadatak je budućih istraživanja ispitati točnost ove pretpostavke. No, sigurno je da je zbog ispitivanja «licem u lice», u obje vremenske točke ovog istraživanja bila povećana eksternalna motivacija sudionika prilikom davanja odgovara. Vjerojatno je to jedan od razloga što se u malobrojnim sličnim hrvatskim istraživanjima dobivaju rezultati koji ukazuju na izraženije predrasude, nego što su dobivene u ovom istraživanju (npr. Čorkalo i Kamenov, 1998).

Budući da je problem sadržavao i usporedbu rezultata izraženosti predrasude prema Romima prije i poslije reality show natjecanja s obzirom na spol, dob i obrazovanje, provedene su tri složene analize varijance. U sve tri analize, statistički značajnima su se pokazali samo glavni efekti, odnosno postoje globalne razlike u izraženosti predrasude na razini dva uzorka (prije i poslije reality show-a) te razlike među sudionicima različitog spola, dobi i obrazovanja.

Žene u oba uzorka postižu niže rezultate na Skali modernog rasizma, odnosno iskazuju manju predrasudu prema Romima. Takav se rezultat uobičajeno dobiva prilikom ispitivanja izraženosti predrasuda (Čorkalo i Kamenov, 1998) i logičan je u kontekstu drugih spolnih razlika. Prvenstveno, u pogledu osobine autoritarnosti koju karakteriziraju, između ostalog, rigidnost i stereotipnost mišljenja i to osobito u socijalnim odnosima, što se odražava u stereotipima i predrasudama (Petz, 1992), a koju muškarci redovito imaju izraženiju od žena. Muškarci su također prosječno agresivniji, a žene empatičnije i češće doživljavaju vlastiti identitet kroz povezanost s drugim ljudima te kroz stvaranje i održavanje socijalnih odnosa (Rathus, 2000). Nadalje, pokazale su se razlike u izraženosti predrasuda kod sudionika različite dobi. Mlađi sudionici (15-19) najmanje izražavaju predrasude, a stariji sudionici (55+) imaju najizraženije predrasude. Ovakav nalaz je očekivan. Naime, stariji ljudi više se oslanjaju

na stereotipe i podložniji su predrasudama zbog pada u sposobnostima inhibiranja jednom započete obrade informacija (Hippel i Silver, 2000). Osim toga, mlađi ljudi su manje podložni stvaranju predrasuda zbog veće izloženosti porukama koje im dolaze putem masovnih medija te zbog šireg obrazovanja (Allport, 1954). Iz potonjeg se nazire da su podložnost predrasudama i stupanj obrazovanja obrnuto povezani. Odnosno, pojedinci s višim obrazovanjem najčešće imaju manje izražene predrasude (Lindzey i Aronson, 1985) što je potvrđeno i u ovom istraživanju. Sudionici s visokim stupnjem obrazovanja postižu niže rezultate na Skali modernog rasizma od sudionika sa srednjom stručnom spremom. Obrazovaniji ljudi obično više prate društvena događanja pa su i osjetljiviji na društvenu nepravdu. Osim toga, tijekom dužeg obrazovanja, imali su više prilike ostvariti osobne kontakte s članovima različitih vanjskih grupa pa su razvili nepredrasudna uvjerenja.

Osim izraženosti predrasude, ispitivan je i sadržaj stereotipa o Romima prije i poslije reality show natjecanja. U prvom ispitivanju dobiveno je da su najfrekventniji atributi koje sudionici pridijevaju Romima: «prljavi», «prosjaci» i «neobrazovani». U istraživanju rađenom u Hrvatskoj prije 30 godina dobiveno je također da sudionici na prvom mjestu navode da su Romi prljavi (Šiber, 1988). To govori o izuzetnoj stabilnosti ovog stereotipa te da mu je u hrvatskom društvu vrlo teško izbjeći u procesu socijalizacije. Stoga je i malo vjerojatno da će intervencija poput medijske prisutnosti jednog «atipičnog» predstavnika romske nacije, dovesti do značajnije promjene stereotipa. Prema tzv. modelu obrata Webberove i Cockerove (1983; prema Aronson i sur. 2005) upravo to bi se trebalo dogoditi, odnosno trebalo bi u prisutnosti informacija koje su neusklađene sa stereotipom, doći do radikalne promjene stereotipa. Nažalost, ovaj model istraživanja nisu potvrdila. Drugi model istih autorica, tzv. model knjigovodstva, dobio je podršku u istraživanjima. Prema njemu, informacije nesukladne stereotipu rezultiraju postupnim mijenjanjem stereotipa. Za takvu postupnu promjenu potrebno je više atipičnih primjera neke stereotipizirane grupe. Budući da je HS u novijoj hrvatskoj povijesti jedini «atipični» Rom koji je bio izuzetno medijski eksponiran, prema modelu knjigovodstva, nije moglo doći do radikalne promjene stereotipa. To se i potvrdilo, pa tako i u drugoj točki istraživanja dominiraju isti negativni atributi poput «prljavi» i «prosjaci», no ovaj put kod nešto manjeg broja ljudi. Također, u drugom ispitivanju se visoko na listi atributa pojavio i jedan neutralnog značenja («tamni»). Unatoč ovim malim promjenama, može se reći da je stereotip o Romima i dalje izuzetno negativan te kao takav indicira postojanje predrasude prema Romima. Zbog visoke frekvencije ispitanika koji tijekom godina u različitim istraživanjima ističu da su Romi prljavi, može se također reći, da je ovaj stereotip izuzetno uniforman i stalan.

Na temelju do sad prikazanih rezultata, očito je da postoji diskrepancija između odgovora koje su sudionici istraživanja davali na Skali modernog rasizma i prilikom ispitivanja sadržaja stereotipa o Romima. Prema disocijacijskom modelu P. Devine (Devine, 1989), stereotipi su sheme koje se uglavnom usvajaju socijalizacijom te su stoga internalizirani i prilikom postojanja nekog vanjskog znaka (npr. prisutnosti pripadnika stereotipizirane grupe ili spominjanja naziva grupe), dolazi do automatske aktivacije stereotipa i reagiranja u skladu s njime. Do ovakve automatske aktivacije neće doći samo ukoliko je osoba nepredrasudna iz osobnog uvjerenja te je dugotrajnim naporima pomoću kontroliranih kognitivnih procesa potisnula te stereotipe. Stoga su pojedinci koji su uistinu nepredrasudni, odgovarali da ne mogu pripisati Romima niti jednu osobinu jer nisu skloni donošenju poopćenih sudova o ljudima na temelju njihove etničke pripadnosti. Naprotiv, predrasudni pojedinci će u zadatku atribuiranja automatski aktivirati internaliziranu shemu o Romima. Osim automatske aktivacije stereotipa, do koje izravno dolazi uslijed prisutnosti nekog znaka za aktivaciju, može se vršiti i kontrolirana kognitivna obrada ukoliko osoba uloži svjesni napor. Kako čestice upitnika kojim se ispituju predrasude uglavnom zahvaćaju kognitivnu komponentu, odgovore je moguće svjesno kontrolirati. Takvu kognitivnu kontrolu koriste oni koji su eksternalno motivirani da daju nepredrasudne odgovore. Moguće je da iz toga proizlazi razlika u iskazanoj predrasudi i stereotipu te manja izraženost predrasude u drugom ispitivanju. Ovdje valja upozoriti na još jedan problem, a tiče se korištene Skale modernog rasizma. Iako je ona uspješno primijenjivana u istraživanjima diljem svijeta i pokazuje dobre metrijske karakteristike, čini se da su njene čestice u hrvatskom kontekstu ipak prilično reaktivne. Na to ukazuje i navedena diskrepancija između rezultata postignutih na dotičnoj skali i sadržaja stereotipa koji sudionici izražavaju o Romima. Stoga postoji potreba za konstrukcijom skale koja bi na nereaktivan način ispitivala stavove prema Romima, uzevši pritom u obzir specifična obilježja hrvatskog društvenog konteksta.

Treći problem bio je ispitati postoji li razlika u izraženosti predrasude kod onih koji su češće i aktivnije pratili reality show, od onih koji su ga pratili rjeđe i pasivnije ili uopće nisu. Očekivalo se da će, oni koji su češće i aktivnije pratili, imati pozitivnije stavove o Romima. Ovo predviđanje proizlazi iz klasične hipoteze kontakta koja je i nastala iz opažanja da oni pojedinci, koji češće kontaktiraju s predstavnicima neke vanjske grupe, imaju manje predrasuda prema toj grupi (Lindzey i Aronson, 1985). Do toga dolazi zbog veće izloženosti informacijama koje opovrgavaju negativni stereotip o vanjskoj grupi te upućuju na promišljanje o neopravdanosti predrasude prema njoj. Sudionici koji su češće i aktivnije pratili reality show, bili su u mogućnosti da doista dobiju više informacija koje opovrgavaju

opravdanost postojanja negativnog stava prema Romima. No, pokazalo se da čestina i način praćenja emisije ipak nisu varijable koje diskriminiraju sudionike istraživanja s obzirom na izraženost predrasude. To je moguće zato što neki važni uvjeti koje navodi hipoteza kontakta nisu bili ostvareni. Prvenstveno se to odnosi na činjenicu da pojedinci koji su pratili show, nisu bili u izravnom kontaktu s predstavnikom romske nacije. Dakle, ovo je bila aproksimacija situacije kakvu zahtijeva hipoteza kontakta. Osim toga, nisu postojali višestruki kontakti tj. kontakti s više predstavnika romske nacije. Nepostojanje višestrukih kontakata može dovesti do ostvarivanja pretpostavki modela podtipova. Ovaj model kaže da će u situaciji u kojoj neka osoba ima prilike upoznati jednog ili svega par atipičnih predstavnika neke vanjske grupe, ta osoba zaključiti da su ovi atipični pojedinci samo iznimke te će se stvoriti novi podstereotip. Na taj način nove informacije, koje se ne uklapaju u prijašnju shemu, nisu zanemarene, ali ni prijašnji stereotip i predrasuda ne moraju se mijenjati (Webber i Crocker, 1983; prema Aronson i sur. 2005). No, ako praćenje reality show –a nije varijabla koja razlikuje sudionike s obzirom na izraženost predrasude prema Romima, što je onda dovelo do promjene percepcije Roma neposredno nakon završetka emisije? Može se pretpostaviti da je do poboljšanja rezultata na skalama modernog rasizma i socijalne distance došlo zbog društvenog ozračja stvorenog za vrijeme reality show natjecanja. Uslijed toga se vjerojatno povećao broj onih koji su postali motivirani za izražavanje nepredrasudnih stavova.

Pretpostavka na kojoj se temelje tumačenja ranije navedenih rezultata, jest ta da je HS percipiran od strane većinskog stanovništva kao netipičan predstavnik romske nacije. Točnost ove pretpostavke ispitana je na dva načina, kvalitativno i kvantitativno. Kvalitativno je ispitana tako da su osobine koje su sudionici pridijevali Hamdiji rangirane (s obzirom na čestinu navođenja) te su tako dobiveni rangovi uspoređeni s rangovima osobina koje su sudionici navodili za Rome općenito. Ove dvije rang liste imaju tek jednu istu osobinu, a to je da su i Romi i HS snalažljivi. Kod HS-a dominiraju osobine s pozitivnom konotacijom, te je on prilično uniformno percipiran kao zgodan i pametan. Nasuprot tome, Romi su percipirani kao prljavi i kod njih su negativne osobine premoćne. Ova razlika dovoljno govori o izrazitoj atipičnosti HS-a kao Roma.

Podatak o tome da je 65.5% sudionika odgovorilo da HS nimalo ili tek djelomično odgovara njihovoj predodžbi tipičnog Roma, samo potvrđuje da je on doista u javnosti percipiran kao atipičan predstavnik romske nacije te je kao takav imao preduvjet da postane agens određenih promjena u percepciji Roma. No, čini se da je njegova izrazita atipičnost bila smetnja u tome. Istraživanja navode da, kada su ljudi izloženi primjerima koji snažno opovrgavaju njihove postojeće stereotipe, skloni su zanemariti te primjere i smatrati ih

«izuzetkom koji potvrđuje pravilo». Ponekad može doći čak i do pogoršanja stereotipa. Pokazalo se da će do promjene stereotipa vjerojatnije doći ako su pojedinci u višestrukom kontaktu s predstavnicima stereotipizirane grupe koji imaju tek jednu ili dvije atipične osobine (Kunda, 1999).

Iz provedenog istraživanja proizlaze i neke praktične implikacije. Podaci iz literature općenito govore da ovakve kratke intervencije uglavnom nisu uspješne. Ipak, promjene u društvenoj klimi koje su nastale, a odrazile su se na eksternalno motivirano iskazivanje pozitivnijeg stava prema Romima, treba i dalje poticati. Devine (2002) navodi da eksternalna motivacija za iskazivanjem nepredrasudnih stavova može dovesti do kognitivne disonance jer se izražavaju stavovi suprotni uvjerenju. To pak, može dovesti do promjene početnog, predrasudnog stava kako bi se izbjegla kognitivna disonanca. Vjerojatno je da će Hrvatska, u kontekstu svojih integracijskih napora, ići u tom smjeru, smjeru poticanja društvenog pluralizma. O tome svjedoči i proglašenje Dekade Roma 2005. godine od strane državnih institucija.

ZAKLJUČAK

Cilj provedenog istraživanja bio je ispitati eventualne razlike u percepciji Roma od strane većinskog stanovništva prije i poslije emitiranja reality show natjecanja čiji je pobjednik bio Rom HS. Dobiveni su sljedeći rezultati:

1. Iskazani stav prema Romima, izmjeren Skalom socijalne distance i Skalom modernog rasizma, pozitivniji je nakon reality show natjecanja. U obje točke mjerenja žene, mlađe osobe te osobe s višim obrazovanjem postižu rezultate koji ukazuju na manju izraženost predrasude.
2. Sadržaj stereotipa gotovo se nije promijenio te ukazuje na to da je stereotip o Romima izuzetno negativan, stalan i uniforman.
3. Varijable čestine i načina praćenja reality show-a ne diskriminiraju sudionike prema izraženosti predrasude.
4. HS je percipiran kao atipičan predstavnik romske nacije.

Buduća istraživanja trebala bi ispitati je li razlika u iskazanom stavu prema Romima bila tek posljedica kratkotrajne promjene u motivaciji za davanjem nepredrasudnih odgovora ili se hrvatsko društveno ozračje uistinu promijenilo.

POPIS LITERATURE:

- Allport, G., W. (1954). *The Nature of Prejudice*. Reading, Boston MA: Addison-Wesley.
- Aronson, E., Wilson, T. D. i Akert, R. M. (2005). *Socijalna psihologija*. Zagreb: Mate
- Brown, R. (1995). *Prejudice. Its Social Psychology*. Oxford UK & Cambridge USA: Blackwell.
- Brown, R. i Gaertner, S. L. (2001). *Blackwell Handbook of Social Psychology: Intergroup Processes*. Malden: Blackwell.
- «Cigani», u Enciklopedija Leksikografskog zavoda, II. Izdanje, I. knjiga. (1966). Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod.
- Czopp, A. M., Monteith, M. J. i Mark, A. Y. (2006). Standing Up for a Change: Reducing Bias Through Interpersonal Confrontation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90, 784-803.
- Čorkalo, D. i Kamenov, Ž. (2003). National Identity and Social Distance. *Review of Psychology*, 10 (2), 85-94.
- Čorkalo, D. i Kamenov, Ž. (Ur.) (1998). *Nacionalni identitet i međunarodna tolerancija. VIII. ljetna psihologijska škola studenata i nastavnika*. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta.
- Devine, P. G. (1989). Stereotypes and Prejudice: Their Automatic and Controlled Components. *Journal of personality and Social Psychology*, 56, 5-18.
- Devine, P. G., Plant, A. E., Armodio, D. M., Harmon-Jones, E. i Vance, S. L. (2002). The Regulation of Explicit and Implicit Race Bias: The Role of Motivation to Respond Without Prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82, 835-848.
- Dixon, J., Tredoux, C. i Clack, B. (2005). On the micro-ecology of racial division: a neglected dimension of segregation. *South African Journal of Psychology*, 35, 395-411.
- Dovidio, J. F. i Gaertner, S. L. (1999). Reducing Prejudice: Combating Intergroup Biases. *Current Directions in Psychological Science*, 8, 101-105.
- Dovidio, J. F. i Gaertner, S. L. (1986). *Prejudice, Discrimination and Racism*. San Diego, CA: Academic Press.
- «Gypsy», u Encyclopaedia Britannica (2004), Deluxe Edition CD-ROM.
- Kunda, Z. (1999). *Social Cognition. Making Sense of People*. London UK, Cambridge Massachusetts: A Bradford Book.
- Laketa, S. (2004). *Ispitivanje eksplicitnih i implicitnih etničkih predrasuda*. Neobjavljeni diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

- Lauri, A. (1999). *Provjera Pettigrewovih postavki o izraženosti «krajnje atribucijske pogreške»*. Neobjavljeni diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Lindzey, G., i Aronson, E. (1985). *Handbook of social psychology. Volume II: Special Fields and Applications*. New York: Random House.
- Macrae, C. N., Stangor, C. i Hewstone, M. (1996). *Stereotypes and Stereotyping*. New York: The Guilford Press.
- Magdalenić, (2002)
- Maoz, (2002). Is there contact at all? Intergroup interaction in planned contact interventions between Jews and Arabs in Israel. *International Journal of Intercultural relations*, 26, 185-197.
- McConahay, J. B. (1986). *Modern racism, ambivalence and The Modern racism scale*. U Dovidio, J. F. i Gaertner, S. L. (Ur.) *Prejudice, Discrimination and Racism*. Orlando, Florida: Academic Press.
- Operario, D. i Fiske, S. T. (2001). *Stereotypes: Content, Structures, Processes, and Context*. U Brown, R. i Gaertner, S. L. (2001). *Blackwell Handbook of Social Psychology: Intergroup Processes*. Malden: Blackwell.
- Penić, S., Grgić, N., Šepec, T. (2005). Etnička predrasuda prema Romima i njen utjecaj na prosocijalno ponašanje. Neobjavljeni rad.
- Pettigrew, T.F. i Tropp, L.R. (2004). A Meta-Analytic Test of Intergroup Contact Theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90, 751-783.
- Petz, B. (1992). *Psihologijski rječnik*. Zagreb: Prosvjeta.
- Plant, A. E. i Devine, P.G. (1998). Internal and External Motivation to Respond Without Prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 811-832
- Pratkanis, A. i Aronson, E. (2001). *The Age of Propaganda*. NY: W:H: Freeman and Company
- Radović, Lj. (2000). Popis knjiga, članaka i serijskih publikacija o Romima tiskanih od 1990. do 2000. godine u Republici Hrvatskoj. *Društvena istraživanja*, 2-3, 337-344.
- Rathus, S. A. (2000). *Temelji psihologije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Rot, N. (1983). *Osnovi socijalne psihologije*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Šiber, I. (1988). *Psihologijski aspekti međunacionalnih odnosa*. Zagreb: Kulturni radnik.
- Šućur, Z. (2000). Romi kao marginalna skupina. *Društvena istraživanja*, 2-3, 211-227.

Van Dick, R., Pettigrew, T. F., Wolf, C., Castro, V. S., Wagner, U., Christ, O., Petzel, T. i Jackson, J.S. (2004). Role of Perceived Importance in Intergroup Contact. *Journal of Personality and Social Psychology*, 87, 211-227.

Von Hippel, W., Silver, L. A., Lynch, M. E. (2000). Stereotyping against your will: the role of inhibitory ability in stereotyping and prejudice among the elderly. *Personality & Social Psychology Bulletin*, 26, 523-532.

<http://www.hho.hr/>

<http://index.hr/clanak.aspx?id=298773>

http://www.usembassy.hr/reports/human_rights/2005.htm

PRILOG I

Instrument korišten za ispitivanje izraženosti predrasude i sadržaja stereotipa o Romima u prvom dijelu istraživanja (travanj 2005.)

Poštovani,

U okviru znanstvenog projekta studenata psihologije Filozofskog fakulteta, provodi se ispitivanje stavova građana o pojedinim društvenim pitanjima. Vaše bi nam mišljenje o tome moglo pomoći, te Vas stoga molimo da što iskrenije odgovorite na sljedeća pitanja. Anketa je potpuno anonimna, a podaci će biti korišteni isključivo u istraživačke svrhe.

Unaprijed Vam zahvaljujemo na suradnji!

1. Spol: 1. Muško 2. Žensko

2. Dob: _____

3. Molimo Vas zaokružite najviši stupanj obrazovanja koji ste stekli ili stječete:

1. Bez škole
2. Osnovna škola
3. Srednja škola
4. Viša škola ili fakultet

Ljudi mogu biti različito bliski s drugima. S nekim ljudima smo spremni biti prijatelji, dok druge jedva podnosimo u svojoj blizini. Molimo Vas označite najveći stupanj bliskosti koji biste bili spremni prihvatiti s pripadnikom navedenih naroda, i to tako da u odgovarajuću (samo jednu) kućicu upišete znak +.

| | Da živimo u istoj državi | Da smo susjedi (da stanujemo u istoj ulici) | Da radimo zajedno | Da smo prijatelji | Da stupimo u rodbinsku vezu | Da stupimo u brak |
|-----------------|--------------------------|---|-------------------|-------------------|-----------------------------|-------------------|
| Hrvati | | | | | | |
| Romi | | | | | | |
| Mađari | | | | | | |
| Talijani | | | | | | |
| Srbi | | | | | | |

Molimo Vas da uz niže navedene tvrdnje izrazite svoj stupanj slaganja, na taj način da uz svaku od njih zaokružite jedan od brojeva koji imaju sljedeće značenje:

- 1- izrazito se ne slažem
 2- uglavnom se ne slažem
 3- niti se slažem niti se ne slažem
 4- uglavnom se slažem
 5- izrazito se slažem

- | | | | | | |
|--|---|---|---|---|---|
| 1. Tijekom posljednjih godina vlada i mediji su pokazali više poštovanja prema Romima nego što oni to zaslužuju. | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 |
| 2. Lako je razumjeti ljutnju Roma u Hrvatskoj. | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 |
| 3. Diskriminacija Roma u Hrvatskoj ne postoji. | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 |
| 4. Romi imaju više utjecaja na školske programe nego što bi trebali imati. | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 |
| 5. Romi postaju prezahtjevni u svojoj borbi za jednaka prava. | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 |
| 6. Romi su u Hrvatskoj ekonomski profitirali više nego što zaslužuju. | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 |
| 7. Romi se ne bi trebali gurati tamo gdje ih ne žele. | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 |

Molimo Vas napisite, po Vašem sudu, 3 najizraženije osobine tipičnog pripadnika romske nacije.

_____ , _____ , _____

PRILOG II

*Čestice kojima je instrument iz prvog dijela istraživanja nadopunjen u drugom dijelu
(siječanj, 2006.)*

Molimo Vas da na sljedeća 2 pitanja odgovorite tako da zaokružite slovo ispred jednog odgovora koji je za Vas točan.

Jeste li na bilo koji način pratili Big Brother show ?

- a) Izravno sam se uključio/uključila u sami show (putem glasanja; sudjelovanja na party-jima sa stanarima; okupljanja radi potpore stanarima)
- b) Pratio/pratila sam show na TV-u / internetu / novinama koje su pisale o tome
- c) Posredno sam pratio/pratila (putem članaka koji su se pojavljivali u novinama / ljudi oko mene su prepričavali i komentirali događaje iz showa)
- d) Nisam uopće pratio / pratila show

Koliko često ste pratili događaje vezane uz Big Brother show?

- a) svaki dan
- b) 2-3 puta tjedno
- c) 1 tjedno
- d) nekoliko puta tijekom cijelog show-a
- e) samo finale
- f) nisam uopće pratio / pratila show

Znate li tko je pobijedio u BB show-u?

Ako znate, molimo Vas navedite, po Vašem mišljenju, 3 njegove najistaknutije osobine.

_____, _____, _____

Koliko Hamdija Seferović, pobjednik BB-a, odgovara Vašoj predodžbi tipičnog pripadnika romske nacije?

- 0) ne znam / nisam pratio/la show
- 1) nimalo
- 2) djelomično
- 3) prilično
- 4) potpuno

Jeste li među stanarima imali svog favorita? Ako da, tko je to bio?
